

POLSKI UNIWERSYTET NA OBCZYŹNIE
W LONDYNIE

ZESZYTY NAUKOWE

SERIA TRZECIA, NR 5, 2017

WOJCIECH KLAS

POLSKI UNIWERSYTET NA OBCZYŹNIE, LONDYN

ZDZISŁAW BRONCEL (1909–1998) – DZIENNIKARZ, LITERAT, RADIOWIEC

Zdzisław Alfred Broncel urodził się jako syn Apolinarego i Ireny z d. Bukowieckiej 14 kwietnia 1909 roku w Warszawie¹. Tu później ukończył Gimnazjum Męskie im. Stanisława Staszica, a następnie polonistykę na uniwersyte-

¹ Biblioteka Polska Polskiego Ośrodka Społeczno-Kulturalnego (POSK) w Londynie, Archiwum Osobowe Emigracji Polskiej im. B. Jeżewskiego, kartoteka: Zdzisław Broncel, nekrologi: „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” (dalej: DPiDŻ), 11 XII 1998, nr 296, s. 7; 12 XII 1998, nr 297, dod. „Tydzień Polski” (dalej: TP), s. 15; 14 XII 1998, 298, s. 7; 15 XII 1998, nr 299, s. 7; 16 XII 1998, nr 300, s. 8; 21 XII 1998, nr 304, s. 7; 30 XII 1998, nr 311, s. 7; „Goniec Karpaccki”, 1999, nr 326, s. 98, „Wiadomości POSK”, 2000, nr 48, s. 63; rocznice: DPiDŻ, 18 XII 1999, dod. TP, nr 51 (302), s. 23; 16 XII 2000, dod. TP nr 51 (600), s. 23; 5 XII 2001, nr 291, s. 7; 4 XII 2002, nr 290, s. 7; 29–30 XI 2003, dod. TP nr 48, s. 23; tekst pożegnalny: A. Pospieszalski, *Na śmierć Poety*, DPiDŻ, 2 I 1999, dod. TP, nr 1, s. 10 (tekst przemówienia wygłoszonego na pogrzebie Zdzisława Broncla w imieniu Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie); W. Klas, J. Tuszewski, *Mała biografia Zdzisława Broncla i jego portret radiowy w nagraniach Jerzego Tuszewskiego*, w: *The Hanna and Zdzislaw Broncel Charitable Trust – fundatorzy, powiernicy, beneficjenci*, red. H. Taborska, E. Lewandowska-Tarasiuk, Londyn, 2016, s. 32; R. Wasiak-Taylor, *Krytyka literacka i artystyczna Zdzisława Broncla w świetle materiałów prasowych*, w: *The Hanna and Zdzislaw Broncel Charitable Trust...*, s. 63.

cie i dziennikarstwo w Wyższej Szkole Dziennikarskiej. Jako poeta debiutował na łamach „Iskier” (1928). Przez następną dekadę recenzował warszawskie przedstawienia teatralne. Redagował także pisma i dodatki literackie. Swoje teksty publikował m.in. w „ABC”, „Wieczorze Warszawskim”, „Przeglądzie Powszechnym” i „Prosto z Mostu”². Tuż przed wybuchem wojny współredagował „Wieczór Warszawski”, który mocno atakował hitlerowskie Niemcy, za co sam Broncel został nawet skazany (na wniosek ambasady niemieckiej) na wyrok w zawieszeniu.

Podczas kampanii wrześniowej – jak pisze Magdalena Górka – *Nie dostał przydziału do wojska, gdyż nie widział na jedno oko*³. Ponieważ w Warszawie obawiał się aresztowania, udał się do Wilna. Tam pełnił funkcję dyrektora Teatru „Na Pohulance” i rozpoczął współpracę z Leopoldem Kielanowskim⁴. W czerwcu 1941 roku⁵ został wywieziony w głąb Rosji – do Swierdłowska⁶, skąd zwolniono go dopiero w 1942 roku. Irena Delmar pisała o tym okresie:

*Po wybuchu wojny znalazł się w Wilnie, gdzie współpracował z Teatrem Polskim na Pohulance, aż do momentu aresztowania w czerwcu 1941 r. Wywieziony do łagru, do rąbania drzewa w uralskich lasach, pisał dla swoich współtowarzyszy niedoli – z braku papieru na korze brzozonej wydrapywał strofy nowych wierszy. Zwolniony w 1942 r. dołączył do Armii Generała Andersa i przeszedł cały jej szlak jako szeregowiec – kanonier*⁷.

Wraz z Armią gen. Andersa dotarł na Bliski Wschód i brał udział w kampanii afrykańskiej (walczył pod El Alamein). Wtedy znalazł posadę w Centrum Informacji Rządu RP i w radiu. W latach 1943–1946 publikował w dwutygodniku polityczno-literackim „W Drodze”. Współpracował zatem z Wiktorem Weintraubem, jego redaktorem naczelnym, a następnie, w ostatnim roku wojny sam przejął redakcję periodyku. Ukazywały się tam teksty m.in. Władysława Broniewskiego, Jana Lechonia, Teodora Parnickiego i Kazimierza Wierzyńskiego

² L. Bobka, *Bobkowy alfabet emigracyjny* [nr] 18, DPiDŻ, 6 V 2005, nr 89, s. 13.

³ M. Górka, *Hanna Broncel – założycielka Fundacji Hanna and Zdzisław Broncel Charitable Trust*, w: *The Hanna and Zdzisław Broncel Charitable Trust...*, s. 24. Autorka powołuje się na rękopis wspomnień siostrzenicy Hanny Broncel – M. Grudzień.

⁴ *Zdzisław Alfred Broncel*, w: *Dopóki jest „Dziennik” – jestem...*, red. K. Bzowska, Londyn, 2000, s. 321.

⁵ W. Klas, J. Tuszewski, *Mała biografia...*, s. 40; M. Górka, *Hanna Broncel...*, s. 24.

⁶ *Zdzisław Alfred Broncel*, w: *Dopóki jest „Dziennik”...*, s. 321.

⁷ I. Delmar, *Spektakl Ballady Dokumentalnej: Zdzisław Broncel. Człowiek dwóch epok*, DPiDŻ, 30 IX 1999, nr 234, s. 5; W. Klas, J. Tuszewski, *Mała biografia...*, s. 40.

go. Broncel publikował także na jego łamach wiersze⁸, artykuły polityczne⁹, recenzje teatralne¹⁰, muzyczne¹¹, filmowe¹² i literackie¹³, zachowane zresztą w jego

⁸ Z. Broncel, *Srebrne i czarne* [oraz] *Burza*, „W Drodze”, 1943, nr 2, s. [1]; tenże, *Sonety uralskie*, „W Drodze”, 1943, nr 5, s. 4–5 (złożone z ośmiu części); tenże, *Na śmierć generała*, „W Drodze”, 1943, nr 8, s. 4–5; tenże, *Litania Loretańska do najświętszej Marii Panny*, „W Drodze”, 1943, nr 16, s. 6–7, [cz. II] 1943, nr 17, s. 6–7; tenże, *Wiersz*, „W Drodze”, 1944, nr 1(19), s. 2; tenże, *Habdank*, „W Drodze”, 1945, nr 11 (53), s. [1]; tenże, *Jerozolima*, „W Drodze”, 1945, nr 12 (54), s. 5.

⁹ Por. również przypis do pseudonimu zb.; Z. Broncel, *Proces przeciw Polsce*, „W Drodze”, 1945, nr 11 (53), s. [1], 4–5; tenże, *Gdy ideał sięgnął bruku...*, „W Drodze”, 1945, nr 14 (56), s. [1], 8.

¹⁰ Z. Broncel, *Poza wszelką granicą: premiera teatralna w Tel-Awivie*, „W Drodze”, 1943, nr 14, s. 12 (o sztuce *Na granicy* wystawionej przez Polski Teatr na Uchodźctwie); tenże, *„Damy i huzary”: premiera Teatru Dramatycznego A.P.W.*, „W Drodze”, 1943, nr 15, s. 12; tenże, *Od brygady do armii. O polski teatr dla żołnierza*, „W Drodze”, 1944, nr 3 (21) s. 8; tenże, *Paszkwil Fredry (Z teatru)*, „W Drodze”, 1944, nr 22 (40), s. 10 (o sztuce *Pan Jowialski Aleksandra Fredry* granej przez Teatr Szkolny w Jerozolimie); tenże, *Czwarte nieporozumienie (Z teatru)*, „W Drodze”, 1945, nr 5 (47) s. 8 (o wystawieniu przez Polski Teatr Szkolny *Balladyny* Juliusza Słowackiego).

¹¹ Z. Broncel, *Premiera palestyńska: VII Symfonii Dymitra Szostakowicza*, „W Drodze”, 1944, nr 1 (19), s. 15.

¹² Z. Broncel, *Od Bylin do Stalingradu*, „W Drodze”, 1943, nr 6, s. 6; tenże, *Malarstwo ruchome? Na marginesie „Fantazji” Walta Disney’a*, „W Drodze”, 1943, nr 13, s. 8; tenże, *Wielki niemowa. Charlie Chaplin na tle rozwoju filmu*, „W Drodze”, 1944, nr 4 (22) s. 6–7; tenże, *Filmy wojenne i fantazje polityczne*, „W Drodze”, 1944, nr 6 (24), s. 11; tenże, *Głos ekranu*, „W Drodze”, 1944, nr 7 (25), s. 9.

¹³ Z. Broncel, *Z ducha Piłsudskiego: wiersze Wierzyńskiego na emigracji*, „W Drodze”, 1943, nr 8, s. 6 (o tomiku Kazimierza Wierzyńskiego *Ziemia-Wilczyca*, wydane w Londynie w 1941 r.); tenże, *Dyżurni wojenny*, „W Drodze”, 1943, nr 10, s. 11 (o książce Marii Kuncewiczowej *Klucze*, wydanej w Londynie w 1943 r.); tenże, *Ucieczka z więzienia: o „Faustynie” Obertyńskiej*, „W Drodze”, 1943, nr 11, s. 8 (o biografii Beaty Obertyńskiej pt. *Faustyna*, wydanej w Jerozolimie w 1943 r.); tenże, *Kompleksy tęsknoty*, „W Drodze”, 1944, nr 3 (21), s. 11 (o publikacji Jadwigi Czechowicz *Pozwól mi wrócić, Rosja 1940 – Palestyna 1943*, wydanej w Jerozolimie w 1943 r.); tenże, *Trzecia bitwa polska*, „W Drodze”, 1943, nr 12, s. 4 (o książce Arkadego Fiedlera *Dywizjon 303*, wydanej w Londynie w 1942 r.); tenże, *Żołnierz – pacyfista*, „W Drodze”, 1944, nr 6 (24) s. 9 (o książce Tadeusza Sawickiego *Zwrotnik wilkołaka*, wydanej w Jerozolimie w 1943 r.); tenże, *Polski stan służby*, „W Drodze”, 1944, nr 8 (26), s. 10 (o tytule *Walczy my* Ksawerego Pruszyńskiego, wydanym w Jerozolimie w 1943 r.); tenże, *Droga wiodła przez Irak*, „W Drodze”, 1944, nr 10 (28), s. 9 (o książkach wyda-

archiwum z adnotacją: „zabezpieczyć, spisać, możliwość wydania”¹⁴. Mirosław A. Supruniuk zwrócił uwagę na wypowiedź Broncla, w której przedstawiał on Palestynę (wiosną 1944 roku) jako *najważniejsze na emigracji centrum druków polskich*¹⁵. Sam periodyk prowadzony przez Bronclę bardzo często informował o nowościach wydawniczych¹⁶.

Także w Jerozolimie wydał poeta swój tom pt. *Łaska nocy*¹⁷. Wieczór autorski mu poświęcony odbył się 30 stycznia 1944 roku, a do udziału zachęcała wojskowa prasa:

nych w Tel-Awivie w 1943 r. – Lucjana Paffa *Jutro odwet*, Artura Międzyrzeckiego *Namiot z Kanady* i Stefana Legeżyńskiego *Sydria*); tenże, *Między wrześnie a Monte Cas-sino*, „W Drodze”, 1944, nr 12 (30), s. 9 (o poezji wojennej); tenże, *Sto książek polskich dla młodzieży, dla żołnierza i dla wszystkich*, „W Drodze”, 1944, nr 14 (32) s. 4–5; tenże, *Sens śmierci*, „W Drodze”, 1944, nr 17 (35) s. 4–5 (o książce Ksawerego Pruszyńskiego *Droga wiodła przez Narvik*, wydanej w Londynie u Kolina); tenże, *Poezja karpacka*, „W Drodze”, 1944, nr 18 (36) s. 4; tenże, *Sielskie, ale nie anielskie*, „W Drodze”, 1944, nr 19 (37), s. [1]–2 (o książce zbiorowej *Kraj lat dzieciennych*, wydanej u Kolina w 1943 r.); tenże, *Czarna brygada*, „W Drodze”, 1944, nr 21(39) s. 6–7 (o publikacji w dwóch częściach F.S. Kurcza *The Black Brigade*, wydanej w Harrow w 1943 r. przez Atlantis Publishers); tenże, *Yankes w krainie czarów*, „W Drodze”, 1945, nr 4 (46), s. [1]–2 (o książce Josepha E. Daviesa *Mission to Moscow*, wydanej w Nowym Jorku przez Garden City Pub. Co), cz. II: 1945, nr 5 (47) s. 2, 6; tenże, *Raport Warszawy*, „W Drodze”, 1946, nr 3 (65) s. 4–5, 7 (o planowanej publikacji książkowej Jana Karskiego *Story of a Secret State*, ukazującej się ówczesnie w jerozolimskiej „Gazecie Polskiej”).

¹⁴ Archiwum Emigracji w Toruniu (dalej: AE Toruń), Archiwum Zdzisława Broncla, pudło z wycinkami prasowymi „Pisane w Jerozolimie »W Drodze«”. Pozycje bibliograficzne Broncla drukowane w periodyku „W Drodze” zostały wzięte z autopsji przeglądania gazety, a nie z toruńskiej jednostki archiwalnej.

¹⁵ M. A. Supruniuk, *Nauka polska na Bliskim i Środkowym Wschodzie w latach 1942–1949. Część 1: Persja*, „Opuscula Musealia”, 2014, t. 22, s. 50 i przyp. 31 na s. 51, gdzie powołuje się na cytata: Z. Broncel, *Sto polskich książek dla młodzieży, dla żołnierza i dla wszystkich*, „W Drodze”, 1944, nr 14 (32), s. 4.

¹⁶ „W Drodze. Dwutygodnik polityczny i literacki”, 1943–1946.

¹⁷ Z. Broncel, *Łaska nocy. Poezje*, Jerozolima, Wydawnictwo „W Drodze”, [1943], (okładkę projektował Z. Kowalewski); *Rocznik bibliograficzny druków w języku polskim oraz w językach obcych o Polsce wydanych poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej*, t. III: 1.I.1943–31.XII.1943, oprac. T. Sawicki, Edynburg – Londyn, 1944, s. 180, poz. 1601; M. A. Supruniuk, *Litania za poetę: Zdzisław Broncel (1909–1998)*, „Archiwum Emigracji. Studia – szkice – dokumenty”, 1999, z. 2, s. 201; W. Klas, J. Tuszewski, *Mała biografia...*, s. 41.

Wieczór autorski Zdz[isława] Broncla

W niedzielę, dnia 30 I [1944], o godzinie 17, w sali koncertowej Eweliny de Rothschild (Prophets str[reet]) odbędzie się wieczór autorski Zdzisława Broncla z łaskawym współudziałem Fr[yderyka] Portnoja (recit[al] fortepianowy), Heleny Kitajewicz (śpiew i recytacje), Jadw[igi] Domańskiej (recytacje) oraz Melchiora Wańkowicza (słowo wstępne). W programie m.in. „Wielki Polonez Es-dur” i „Ballada G-moll” Fr[yderyka] Chopina, „Preludium” K[arola] Szymanowskiego oraz ballada na głos i fortepian „Kołysanka wojenna” (Broncel-Leo) oraz wiersze: „Pożegnanie”, „Na śmierć generała”, cykl „Sonetów uralskich”, cykl „Noce” i nowe wiersze jerozolimskie¹⁸.

Broncel przywiązywał szczególną wagę do recenzji swojej twórczości. Do dzisiaj zachował się w jego archiwum maszynopis z opiniami i fragmentami recenzji Łaski nocy pióra Jana Bielatowicza, Mariana Góreckiego, Melchiora Wańkowicza i Wiktora Weintrauba¹⁹.

Tematyka obozowa, jako przejaw literackiego samooczyszczenia, pojawia się chociażby w jego wierszu zatytułowanym *W ciasnej nawie baraku*:

*W ciasnej nawie baraku, w katakumbach mroku,
Nikła świeczka otwiera niebieskie podwoje –
I Bóg zstępuje w tajgę przez zbrojne konwoje,
Kolczastym drutem tocząc krew z swojego boku [...]*²⁰.

B były sowiecki więzień musiał zatem znaleźć ujście w słowie pisanym. Konfrontacja z przeszłością skutkowałą pojawieniem się w jego twórczości literackiej motywów obozowych.

Do Londynu Broncel przyjechał dwa lata po wojnie, razem z II Korpusem. Na początku zamieszkał w Domu Pisarza przy Finchley Road. Zamieszkiwało tam wówczas wielu wybitnych intelektualistów emigracji (m.in.: Krystyna i Czesław Bednarczykowie, Jan Bielatowicz, Adam i Lidia Ciołkoszowie, Stanisław Gliwa, Gustaw i Krystyna Herling-Grudzińscy oraz Tadeusz Nowakowski), którzy gościli także ludzi pióra z kraju – Marię Dąbrowską czy Jacka

¹⁸ „Dziennik Żołnierza APW. Polska prasa obozowa”, 1944, nr 115, „Dodatek Literacko-Naukowy do nr 115 z dnia 28 I 1944”, s. [3].

¹⁹ AE Toruń, Archiwum Zdzisława Broncla, pudło z teczką „Wiersze”, [7] Załącznik przesyła Zdzisław Broncel, 30 Abinger R[oa]d, Bedford Park [...], k. 1–2, mps.

²⁰ *Wigilia Żołnierzy*, Wydawnictwo X. Biskupa polowego, rysunki i linoleoryty T. Terlecki, oprac. w Instytucie NMP Zwycięskiej Marianum, Jerozolima, Sekcja Wydawnicza APW, 1944, s. 22.

Woźniakowskiego²¹. Tam też Broncel napisał piąty akt *Grzechu* Stefana Żeromskiego, wystawianego potem w Londynie (1951)²². Zawarte w tym okresie przyjaźnie pisarz wykorzystywał w późniejszych latach. Gustaw Herling-Grudziński poprosił Mieczysława Grydzewskiego o zamieszczenie informacji o udziale Broncla w podwieczorku literackim zorganizowanym przez The Young Men's Christian Association (YMCA, 1951), bo – jak to określił – *taka notatka* [w „Wiadomościach”] *pomoże mu w Ymce*²³. Sam Broncel chciał się zrewanżować Herlingowi recenzją *Innego świata*, która ostatecznie nigdy nie powstała²⁴.

Kiedy Broncel 16 października 1954 roku otrzymał nagrodę Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie, Józef Żywina pisał:

Dwie nagrody dla krytyków ustanowione z własnych funduszków przez Związek Pisarzy przypadły: Zdzisławowi Bronclowi, krytykowi średniego pokolenia, i Wojciechowi Gniatczyńskiemu, przedstawicielowi pokolenia młodego [...]. W przeciwieństwie do niektórych innych zajmujących się krytyką Broncel w ocenie twórczości nie kieruje się emocjami, ale stara się stosować miary obiektywne, bez wpadania w ton połajanek, bez osobistych wycieczek. Będąc zwolennikiem pewnych kierunków politycznych, nie usiłuje, jak niestety zdarza się to coraz częściej u innych, naginać norm do poglądów swego otoczenia i nie godzi się z politycznym mecenatem nad twórczością pisarską. W ocenie zwraca uwagę na literackość utworu, jego wartości obiektywne i ogólnoludzkie. Odznacza się przy tym postawą pełną odwagi i świadomości głoszonego przekonania.

Dalej tak przedstawił przebieg samej uroczystości:

O twórczości nagrodzonych mówili: Tymon Terlecki (o [Antonim] Bogusławskim), Herminia Naglerowa (o [Stefanie] Korbońskim) i Stanisław Stroński (o [Zdzisławie] Bronclu i [Wojciechu] Gniatczyńskim), po czym głos zabrali sami laureaci – Bogusławski, który przekazał nagrodę na rzecz Domu Pisarza, dając początek fundacji

²¹ J. Bielatowicz, *U drzwi finczlejowskich*, w: *O Tadeuszu Sułkowskim*, Londyn 1967, s. 103–115; por. G. Herling-Grudziński, *Listy do redaktorów „Wiadomości”*, oprac., wstępem i przyp. opatrzył M. A. Supruniuk, konsult. edytorska B. Dorosz, Toruń, 2015, s. 83, przyp. 206.

²² „Własna wersja brakującego 5 aktu *Grzechu* Stefana Żeromskiego, granego w 1951 r. w Londynie w Teatrze Polskim ZASP”; M. A. Supruniuk, *Litania za poetę...*, s. 201.

²³ [List nr] 86. G[ustaw] Herling-Grudziński do M[ieczysława] Grydzewskiego [przed 7 I 1951], w: G. Herling-Grudziński, *Listy do redaktorów...*, s. 153–154 i przyp. 431 na s. 155. Por. „Wiadomości”, 1951, nr 4 (252), s. 4.

²⁴ [List nr] 164. G[ustaw] Herling-Grudziński do M[ieczysława] Grydzewskiego [9 XII 1953], w: G. Herling-Grudziński, *Listy do redaktorów...*, s. 263 i przyp. 765 na s. 264.

imienia Teresy, jego przedwcześnie zmarłej córki i Broncel, który dziękując za nagrodę, w krótkim rzucie omówił obecną sytuację piśmiennictwa polskiego. Wieczór zgromadził niezwykle liczne rzesze przyjaciół piśmiennictwa i w pewnej chwili zamienił się w spontaniczną manifestację obecnych, którzy serdecznie wieszowali nagrodzonym²⁵.

Broncel najpierw związał się z Radiem Wolna Europa, a następnie – od 1952 roku – z Polską Sekcją BBC²⁶. Jego najbliższymi współpracownikami byli: Józef Opieński, Zbigniew Grabowski i Józef Zarański. Od 1956 roku (pod ps. Zygmunt Borowski) pisywał cotygodniowe komentarze społeczno-polityczne, nadawane na antenie radia BBC. Była to odpowiedź na polskie wydarzenia 1956 roku, Radio miało możliwość nadawania rozmów z ludźmi przyjeżdżającymi z kraju: Oskarem Langem, Leszkiem Kołakowskim, Jerzym Zawieyskim czy Mieczysławem Rakowskim. Regularnie komentarze kulturalne pisywał tam także Czesław Miłosz²⁷.

Broncel pracował dla BBC nieprzerwanie do 1971 roku, potem już tylko dorywczo, choć nie mniej intensywnie²⁸. W 1974 roku Jerzy Tuszewski z Polskiego Radia przeprowadził wywiad z Bronclem. Stał on się później podstawą opowieści o poecie oraz prezentacji fragmentów jego słuchowisk radiowych w Polskim Radiu²⁹.

²⁵ „Pamiętnik Literacki”, 1999, t. XXIV, s. 112; Archiwum Instytutu Literackiego w Paryżu (dalej: AIL Paryż), wycinki, sygn. 1954_2_107, J. Żywina, *Laureaci*, „Ostatnie Wiadomości”, dodatek tygodniowy, Niemcy, 14 XI 1954, nr 45 (302), s. 2 (omówienie decyzji walnego dorocznego zgromadzenia Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie, dotyczącej przyznania nagród za twórczość pisarską za r. 1954), strona internetowa: Kulturaparyska.com/pl/historia/wycinek/43517.

²⁶ K. Pszenicki, *Tu mówi Londyn. Historia Sekcji Polskiej BBC*, Warszawa, 2009, s. 91, 186; M. A. Supruniuk, *Litania za poetę...*, s. 202; „Pamiętnik Literacki”, 1999, t. XXIV, s. 112. Pszenicki mówi o dwóch miesiącach pracy Z. Broncla w RWE przed odejściem do BBC. Polskie audycje w BBC były nadawane od 5 IX 1939 r. Por. *Tu mówi Londyn, w: Angielski przez radio (English by radio). Kurs wstępny, część pierwsza*. [Londyn] [1941?], s. [II].

²⁷ W. Klas, J. Tuszewski, *Mała biografia...*, s. 42–43.

²⁸ W. Płazak, *Zdzisław Broncel w BBC: własne drogi radiowca*, w: *The Hanna and Zdzisław Broncel Charitable Trust...*, s. 53.

²⁹ Jerzy Tuszewski, ur. 12 III 1931 r. w Chełmie Lubelskim, zm. 16 X 2016 r. w Lublinie, dziennikarz, reżyser radiowy i teatralny oraz dokumentalista. Współpracował z wieloma rozgłośniami europejskimi – w Brukseli, Wiedniu, Helsinkach czy Rzymie.

Przez pewien czas Broncel pracował nad radiowymi adaptacjami (z komentarzem i muzyką) dzieł Szekspira, aby dzięki temu móc przejść do realizacji własnych przedsięwzięć artystycznych – adaptacji teatralnych, słuchowisk, a także muzyki elektronicznej³⁰. Międzynarodowy sukces odniosły sztuki Broncla: o śpiewaczce angielskiej Joanne Sterlan, księciu Karolu Stuartcie (z matki Klementyny Sobieskiej) czy o znajomości Fryderyka Chopina z Jane Stirling („Wdowa po Chopinie”)³¹. Prowadził w radiu „Przegląd kulturalny”, pisał słuchowiska radiowe, reżyserował słuchowiska dramatyczne³². Tak pisała o tym Krystyna Cywińska:

*Był z niego kat reżyserski. Czarodziej głosów. Perfekcjonista do znudzenia. I wielki bajczarz. W subtelnej fantazji kumoterstwa z wielkimi tego świata ludźmi teatru i kina. [...] Subtelny i kulturalny. I nigdy nie podnoszący głosu*³³.

Krzysztof Pszenicki wspominał:

Zdzisław Broncel słynął z poprawiania tekstów, do czego używał wielokolorowych ołówków – i czasem miał trudności z odczytaniem kolejnych pokładów własnych gry-

Prezentował w Polskim Radiu słuchowisko radiowe Zdzisława Broncla pt. „Wdowa po Chopinie”, a także zrealizował o emigracyjnym radiowcu, literacie i redaktorze wieczór literacki pod tytułem „Zdzisław Broncel – poeta, publicysta i reżyser Radia BBC”. Słuchowisko powstało w Studiu Form Dokumentalnych Programu 2 Polskiego Radia, a jego premiera odbyła się 16 V 1999 r.; I. Delmar, *Spektakl Ballady Dokumentalnej...*, s. 5; też, *Zdzisław Broncel. Człowiek dwóch epok*, TP, 2 X 1999, nr 40 (236), s. 19; Archiwum Jerzego Tuszewskiego, [płyta CD] „Wdowa po Chopinie”, słuchowisko dokumentalne, autor i reżyser: Zdzisław Broncel, prod. Sekcja Polska BBC, 1974, narrator: głos autora; t = 49' 15", kopia 11 V 2014 r., w zbiorach autora artykułu; Archiwum Jerzego Tuszewskiego, [płyta CD] Wieczór literacki „Zdzisław Broncel – poeta, publicysta i reżyser Radia BBC”, Radiowa Suita Pamięci, autor i reżyser Jerzy Tuszewski, Studio Form Dokumentalnych Programu 2 Polskiego Radia, premiera 16 V 1999 r., t = 60' 18", kopia 11 V 2014 r., w zbiorach autora artykułu. Por. J. Tuszewski, *Ballada dokumentalna o Zdzisławie Bronclu*, wywiad z autorem spektaklu dokumentalnego poświęconego pisarzowi, rozm. R. Wasiak-Taylor, DPiDŻ, 25 X 1999, nr 255, s. 4. [Nekrolog] *Jerzy Grzegorz Tuszewski*, „Pamiętnik Literacki”, Londyn, 2016, t. LII, s. 226.

³⁰ W. Klas, J. Tuszewski, *Mała biografia...*, s. 43.

³¹ W. Klas, J. Tuszewski, *Mała biografia...*, s. 48–52. Napisał sztuki: „Wnuki Sobieskiego”, „Trzej królowie” i „The Eagle and the Lion”.

³² K. Pszenicki, *Tu mówi Londyn...*, s. 105, 108, 125, 137.

³³ K. Cywińska, *Echo*, TP, 9 X 1999, nr 41 (242), s. 24.

zmołów. Raz tak się „zacukał”, że zawiadujący audycją Jan Krok-Paszkowski kazał wyłączyć studio, z reżyserki zapowiedział następną pozycję z taśmy, po czym spokojnym krokiem wszedł do studia, podniósł Bronclę wraz z krzesłem, wyniósł na korytarz, zasiadł przed mikrofonem, i w odpowiednim momencie gestem polecił je ponownie włączyć³⁴.

Po oddaniu do użytku teatru w Polskim Ośrodku Społeczno-Kulturalnym w Londynie na początku lat 80. Broncel zaangażował się w działalność teatralną POSK-u. Ze sztuk tam wystawianych pisał recenzje³⁵. Józef Bujnowski oceniał recenzje poetyckie Bronclę:

Broncel, nim przeniósł się raczej na grunt krytyki filmowej i teatralnej, o poezji pisał niemało [...]. Jego recenzje są jednak mniej wyznawcze, więcej w nich materiału analitycznego i sprawozdawczego, a stąd i więcej obiektywizmu³⁶.

Lesław Bobka z kolei uważał jego recenzje teatralne za niekomunikatywne:

Jeśli chodzi o sprawy związane z teatrem – był chodzącą encyklopedią. Niestety ilość wiedzy nie zawsze przechodzi w jakość literacką. Pisywał zbyt długo i nudnie – podobnie jak Terlecki, Wohnout czy Garliński. Ze względu na swoją objętość – w sensie ilości zużytego atramentu i papieru – jego recenzje były niestrawne. Przeglądzone. Broncel i ja – olbrzymia różnica wieku i temperamentów. Tolerowaliśmy się. Ale – muszę przyznać – ceniliśmy Go za wiedzę i erudycję³⁷.

Marek Pytasz zwrócił uwagę na krytykę Bronclę młodych twórców skupionych wokół „Kontynentów”³⁸. Broncel interesował się również filmem i to jeszcze w czasach warszawskich. W Londynie zajmował się więc także krytyką filmową³⁹. Recenzował również twórczość pamiętnikarską⁴⁰.

³⁴ K. Pszenicki, *Tu mówi Londyn...*, s. 109.

³⁵ *Igraszki intelektualne* [program]. [Londyn, 1977], w ramach Czwartku w POSK-u. Recenzje publikował w różnych periodykach. Por. bibliografia do artykułu.

³⁶ J. Bujnowski, *Esej, szkic literacki i krytyka artystyczna w literaturze polskiej na obczyźnie 1940–1960*, Londyn, 1964, s. 353.

³⁷ L. Bobka, *Bobkowy alfabet...*, s. 13.

³⁸ M. Pytasz, „Wiadomości”, „Kontynenty”, „Oficyna Poetów”. *Kilka notatek z dziejów życia literackiego na obczyźnie*, w: „Wiadomości” i okolice. *Szkice i wspomnienia*, red. M. A. Supruniuk, Toruń, 1996, t. 2, s. 63.

³⁹ R. Wasiak-Taylor, *Krytyka literacka...*, s. 77–78. Tamże więcej na ten temat.

⁴⁰ Z. Broncel, *Przez góry i pustynie*. „Wiadomości”, 1956, nr 29, s. 4 o książce Zbigniewa Rawicza *The long walk* (1956, Constable) – por. J. Skrzypek, *Bibliografia pamiętników polskich do 1964 r.*, Wrocław i in., 1976, s. 323.

Dzień przed śmiercią autora (7 grudnia 1998 roku w Londynie⁴¹) ukazał się tom poezji *Wiersze dawne i nowe*⁴². Ciekawie opisała jego twórczość poetycką Ewa Lewandowska-Tarasiuk: *Poezja Zdzisława Broncla to także świat przeżyć intymnych, erotycznego szaleństwa zespolonego z doświadczeniem poetyckich światów*⁴³. Początek poematu *Arbor mistica*, poświęconego Panufnikowi, został ukończony w takim stopniu, że mógł wejść do jego drugiego tomu poetyckiego *Wiersze dawne i nowe*⁴⁴. *Sonety uralskie* z pierwszego tomu poetyckiego *Łaska nocy* zostały przetłumaczone na jidysz, hebrajski i rosyjski. Poemat *Litania* doczekał się tłumaczenia na język włoski. Ponadto przetłumaczył *Lament drzewa Krzyża św. Anonimowy poemat anglosaski z VII–VIII w. czy anonimowy Sen o drzewie Męki Pańskiej*⁴⁵. Światowy Komitet YMCA wydał dwie książki Broncla o szkolnictwie: *Nowoczesne metody nauczania języków nowożytnych* (Londyn, 1951) i *Żywe słowo w pracy oświatowej* (Londyn, 1951). Na zlecenie YMCA Broncel napisał też sztukę „My wszyscy z niego”, którą wystawiano w latach 50. w Londynie. Inna jego sztuka „*Basso Profondo*” cieszyła się uznaniem w Stanach Zjednoczonych⁴⁶. W toruńskim Archiwum Emigracji znajdują się maszynopisy słuchowisk: „Polonez”, „Ucieczka do Egiptu”, „W imieniu króla” oraz „Wół i osioł”⁴⁷.

⁴¹ Por. przyp. 1.

⁴² Z. Broncel, *Wiersze dawne i nowe*, układ graficzny i rysunki D. Laskowska, Londyn, 1998; recenzja: A. Czyżowski, *Wiersze Zdzisława Broncla*, DPiDŻ, 18 V 1999, nr 118, s. 4.

⁴³ E. Lewandowska-Tarasiuk, „Zostanie po mnie szelest kart...” – o poezji Zdzisława Broncla, w: *The Hanna and Zdzislaw Broncel Charitable Trust...*, s. 90.

⁴⁴ AE Toruń, Archiwum Zdzisława Broncla, pudło z teczką „Wiersze”, [1] muzyka. Tamże zeszyt [6] wierszy ręcznie pisanych, które nie weszły do tomiku.

⁴⁵ AE Toruń, Archiwum Zdzisława Broncla, pudło z teczką „Wiersze”, [8] Maszynopis *Lamentu*, [9] Maszynopis tłumaczenia *Snu* oraz jego wycinek prasowy z „Gazety Niedzielnej” z 29 IV 1984 r., nr 18 (1865), s. 5–6.

⁴⁶ B. Klimaszewski, E. R. Nowakowska, W. Wyskiel, *Mały słownik pisarzy polskich na obczyźnie 1939–1980*, Warszawa, 1992, s. 48.

⁴⁷ M. A. Supruniuk, *Litania za poetę...*, s. 202; *Inwentarz Archiwum „Wiadomości” (1946–1981) oraz archiwów „Wiadomości Polskich, Politycznych i Literackich” (1940–1944), Nagrody „Wiadomości” (1958–1990) i Mieczysława Grydzewskiego (1939–1971)*, oprac. M. A. Supruniuk, A. Jadowska, M. Karpińska, wstęp M. A. Supruniuk, Toruń, 2006, s. 31–32.

Po wojnie Broncel publikował w wielu periodykach⁴⁸, używając pseudonimów i akronimów: Żeglarz, (b), Z.B. Poeta, ZAB⁴⁹, najprawdopodobniej używał również Zb i zb.⁵⁰ Z kolei pod własnym nazwiskiem ogłaszał teksty w „Poradniku Świetlicowym”⁵¹: literackie (w tym sztuki i słuchowiska)⁵², z serii *Wędrówki*

⁴⁸ M.in. w: „ABC”, „Wieczorze Warszawskim”, „Przeglądzie Powszechnym”, „Iskrach”, „Prosto z mostu”, „Kurierze Wileńskim”, „W Drodze”, „Dzienniku Żołnierza APW”, „Kurierze Polskim w Bagdadzie”, „Gazecie Polskiej w Jerozolimie”, „Tygodniku Katolickim”, „Poradniku Świetliczanek”, „Przy Kierownicy w Italii”, „Gazecie Polskiej”, „Gońcu Karpackim”, „Coraz Wyżej”, „Kurierze Wileńskim”, „Junaku”, „Irydionie”, „Ku Wolnej Polsce”, „Kulturze”, „Kronice”, „Orle Białym”, „Ostatnich Wiadomościach”, „Prądzie”, „Tygodniu Polskim”, „Wiadomościach”, „Życiu Teatru”, „Poezji”, „Kierunkach”, „Archiwum Emigracji”, „Biuletynie Literackim”, „Głosie Polskim” (Buenos Aires), „Poradniku Kulturalno-Oświatowym”, „Przeglądzie Artystyczno-Literackim”. Por.: Polska Bibliografia Literacka, strona internetowa: Pbl.ibl.poznan.pl; B. Klimaszewski, E. R. Nowakowska, W. Wyskiel, *Mały słownik...*, s. 48; L. Bobka, *Bobkowy alfabet...*, s. 13; I. Delmar, *Zdzisław Broncel. Człowiek...*, s. 19; M. A. Supruniuk, *Litania za poetę...*, s. 202.

⁴⁹ B. Klimaszewski, E. R. Nowakowska, W. Wyskiel, *Mały słownik...*, s. 47.

⁵⁰ zb. [Zdzisław Broncel?], „*Płynie piosenka*” w Jerozolimie: występ Teatru Polowego, „W Drodze”, 1943, nr 10, s. 10; zb. [Zdzisław Broncel?], *Manifestacja poezji żołnierskiej*, „W Drodze”, 1943, nr 14, s. 12; Zb [Zdzisław Broncel?], *Ostatnie premiery zespołów wojskowych*, „W Drodze”, 1944, nr 1 (19) s. 7; zb. [Zdzisław Broncel?], *W przededniu San Francisco: przegląd polityczny*, „W Drodze”, 1945, nr 6 (48) s. 8; zb. [Zdzisław Broncel?], *Berlin i San Francisco: przegląd polityczny*, „W Drodze”, 1945, nr 7 (49), s. 7; zb. [Zdzisław Broncel?], *Przegląd polityczny*, „W Drodze”, 1945, nr 8 (50), s. 7; zb. [Zdzisław Broncel?], *Walka o pokój: przegląd polityczny*, „W Drodze”, 1945, nr 9 (51) s. 7; zb. [Zdzisław Broncel?], *Pax Sovietica*, „W Drodze”, 1945, nr 12 (54) s. [1], 6; zb. [Zdzisław Broncel?], *Zwycięstwo Labour Party*, „W Drodze”, 1945, nr 13 (55), s. [1], 8.

⁵¹ Właściwie „Poradnik dla Pracowników Świetlic Żołnierskich”, wydawany: nr 1 (1941) – nr 212 (1959), od nr 65 (1946) jako „Poradnik Świetlicowy”, od nr 125 (1951) jako „Poradnik Kulturalno-Oświatowy”.

⁵² Z. Broncel, *Litania Loretańska do Najświętszej Marii Panny (fragmenty)*, „Poradnik Świetlicowy”, 1944, nr 46, s. 98; tenże, *Matka i syn. Wspomnienie o Stefanie Żeromskim w pięćdziesiątą rocznicę wydania „Syzyfowych prac”*, „Poradnik Świetlicowy”, 1948, nr 90, s. 9–16; tenże, *My wszyscy z niego: słuchowisko w 150. rocznicę urodzin Adama Mickiewicza*, „Poradnik Świetlicowy”, 1948, nr 98/99, s. 20–27. O Bertoldzie Brechcie opowiadał przypadkowo poznanemu Florianowi Śmiei na statku płynącym z Francji do Anglii; por. F. Śmieja, *Wiadomości: 1956*, „Głos Polski”, Toronto, 6 IV 1989, nr 14, s. 12–13 (Broncel na s. 13); F. Śmieja, „*Wiadomości*” 1956, w: „*Wiadomości*” i okolice. *Szkice i wspomnienia*, red. M. A. Supruniuk, Toruń, 1995, s. 222.

po Anglii⁵³, omawiające tematykę filmową⁵⁴, dziennikarską⁵⁵. Pisał do „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza”⁵⁶ oraz „Tygodnia Polskiego”⁵⁷, gdzie prowadził stałą rubrykę zatytułowaną *W Londynie*⁵⁸. Pod pseudonimem Zygmunt Borowski publikował recenzje poszczególnych odcinków brytyjskiego cyklu telewizyjnego pt. *Struggles for Poland*⁵⁹, który spotkał się także z szerokim odzewem krytycznym brytyjskiej Polonii⁶⁰. Z kolei w paryskiej „Kulturze” podej-

⁵³ Z. Broncel, *Kraj jabłeczniaka i czerwonej róży (Królestwo Mercia)*, „Poradnik Świetlicowy”, 1949, nr 107/108, s. 18–23.

⁵⁴ Z. Broncel, *Świetlica a kino*, „Poradnik Świetlicowy”, 1948, nr 98/99, s. 5–11; tenże, *Humanizm filmu włoskiego i nowe filmy anglosaskie*, „Poradnik Świetlicowy”, 1950, nr 118, s. 15; tenże, *Przegląd filmowy*, „Poradnik Świetlicowy”, 1950, nr 120, s. 14–15, 1950, nr 121/122, s. 25; tenże, *Co przeczytać i co zobaczyć? Książka i film w roku 1951*, „Poradnik Świetlicowy”, 1952, nr 137/138, s. 25–28.

⁵⁵ Z. Broncel, *Żywy dziennik*, „Poradnik Świetlicowy”, 1948, nr 92, s. 3–6.

⁵⁶ M.in.: Z. Broncel, *O sztuce jubileuszy*, DPiDŻ, 27 X 1993, nr 256, s. 6; tenże, *Zaczarowanie: polska prapremiera w teatrze*, DPiDŻ, 4 XI 1993, nr 263, s. 4, 7 (o sztuce Mariana Hemara „To, co najpiękniejsze”).

⁵⁷ M.in.: Z. Broncel, „To, co najpiękniejsze” w *Teatrze POSK-u*, TP, 23 X 1993, nr 43 (253), s. 13; tenże, *Recenzja bez premiery*, TP, 23 IV 1994, nr 17 (97), s. 12–13.

⁵⁸ Zdzisław Alfred Broncel, w: *Dopóki jest „Dziennik”...*, s. 321. M.in.: *Urok i Manon*, TP, 18 VII 1987, nr 29 (169), s. 8 (o „Manon Lescaut” – operze granej w Convent Garden); *Przemysł „dreszczowców”*, TP, 11 IV 1987, nr 15 (86), s. 8 (o książkach); *Diabeł w POSK-u*, TP, 23 IV 1994, nr 17 (97), s. 10 (o premierze Teatru ZASP-u *Igraszki z diabłem*).

⁵⁹ Maszynopisy tekstów w Archiwum Emigracji, Archiwum Zdzisława Broncla, pudło, m.in. z artykułami i maszynopisami. Niestety, daty w skryptach nie zawsze są zgodne z datami ich publikacji; Zygmunt Borowski [Zdzisław Broncel], *Dramat polski w telewizji brytyjskiej* [(1)], TP, 27 VI 1987, nr 26 (151), s. 7, 11; tenże, *Dramat polski w telewizji brytyjskiej* (2) „Zwodnicza jutrzeńka...”, 4 VII 1987, nr 27 (157), s. 6, 12; tenże, *Dramat polski w telewizji brytyjskiej* (3) „Odrębny świat”, 11 VII 1987, nr 28 (163), s. 7, 11; tenże, *Dramat polski w T.V. brytyjskiej* (4) „Dwie okupacje”, nr 29 (169), 18 VII, s. 7, 11; tenże, *Dramat polski w telewizji brytyjskiej* (5) „Sąsiedzi i sojusznicy”, 25 VII 1987, nr 30 (175), s. 7, 10; tenże, *Dramat polski w telewizji brytyjskiej* (6) „Utopia i terror”, 1 VIII 1987, nr 31 (181), s. 7, 10; tenże, *Dramat polski w telewizji brytyjskiej* (7) *Entuzjizm i autokracja*, 15 VIII 1987, nr 33 (193), s. 7, 10; tenże, *Dramat polski w telewizji brytyjskiej* (8) „Życie doczesne”, 22 VIII 1987, nr 34 (199), s. 7, 10; tenże, *Dramat polski w telewizji brytyjskiej* (9) *Prawdziwa rewolucja*, 29 VIII 1987, nr 35 (205), s. 7, 10.

⁶⁰ N. Ascherson, *Adiuret altera pars (Listy do redakcji)*, DPiDŻ, 21 VII 1987, nr 171, s. 7; L. Ciołkoszowa, J. J. Zaleski, *The Struggles for Poland (Listy do redakcji)*, DPiDŻ, 15 VII 1987, nr 166, s. 7; zapowiedź programu „The right to reply” jako odpowiedź Polaków na cykl telewizyjny „The Struggles for Poland”, DPiDŻ, 7 VIII 1987, nr 186,

mował zagadnienia: filmowe, teatralne, muzyczne, pamiętnikarskie oraz tematy polityczne, np. o Związku Pisarzy i Związku Dziennikarzy w sprawie ogłoszenia w Polsce prac pisarzy emigracyjnych⁶¹. Publikował także w wydawnictwach zbiorowych⁶². Jeszcze podczas wojny, we Włoszech ukazały się jego wiersze *Hel* i *Chleb w Polskiej Drodze*⁶³.

s. [1] i artykuł „*Struggles for Poland*”. *Nasza odpowiedź w programie „Right to Reply”*, DPiDŻ, 10 VIII 1987, nr 188, s. [1], 8; S. Horko, „*Struggles for Poland – a Postscript*” (*Listy do redakcji*), DPiDŻ, 20 VIII 1987, nr 197, s. 3; W. Kopytyński, *Right to Reply – ciąg dalszy* (*Listy do redakcji*), DPiDŻ, 8 IX 1987, nr 213, s. 3.

⁶¹ Z. Broncel, *Spóźnieni i nieprzekonani*, „Kultura”, 1958, nr 4 (126), s. 114–116; odpowiedź na to W. T. Żegoty w artykule *Drugi „szlachcic litewski” przenosi się na „zieloną łąkę” – Saską Kępę?*, „Polska Wierna”, Francja, 27 IV 1958, nr 16 (648), s. 5; por. AIL Paryż, Wycinki, sygn. 1958_1_161, strona internetowa: Kulturaparyska.com/pl/historia/wycinek/41435; o filmie Tadeusza Chmielewskiego „Ewa chce spać” w artykule *Ewa i socjalizm*, „Kultura”, 1959, nr 6 (140), s. 150–152; o występach Ireny Eichlerówny w „Profesji pani Warren” G. B. Shawa w Teatrze Polskim w Londynie w artykule *Eichlerówna w Londynie*, „Kultura”, 1958, nr 3 (125), s. 132–134; wspomnienie o Jadwidze Czechowicz-Mieroszewskiej, zmarłej w Londynie 23 XI 1991 r. w Londynie w artykule *Inka*, „Kultura”, 1992, nr 4 (535), s. 117–118; polityczne: *Polska „rewolucja październikowa”*, „Kultura”, 1956, nr 12 (110), s. 19–28; *Moskwa, Pekin i Europa*, „Kultura”, 1957, nr 10 (120), s. 47–58.

⁶² *Wigilia Żołnierzy...* – tutaj wiersz *W ciasnej nawie baraku*; *Antologia poezji polskiej (1939–1945)*, oprac. S. Lam, Paryż, 1945; *Wiersze polskie wybrane. Antologia poezji od „Bogurodzicy” do chwili obecnej*, oprac. M. Grydzewski. Londyn: Ministerstwo WRiOP, 1946, 2 wyd. 1948; *Antologia polskiej poezji podziemnej 1939–1945*, oprac. J. Szczawiej, Warszawa, 1957; *Conrad żywy*, oprac. W. Tarnawski, Londyn, 1957 – tutaj *Pokusa nadcześniaka*; *Wyspiański żywy*, oprac. H. Naglerowa, Londyn, 1957 – tu *Święty upiór*; *Imię nam Polska*, oprac. J. Szczawiej, Warszawa, 1958; *Izrael w poezji polskiej. Antologia*, oprac. J. Winczakiewicz, Paryż, 1958; *Matka Boska w poezji polskiej*, oprac. M. Jasińska i in., Lublin, 1959; *Na stu barykadach. Wiersze i pieśni walki nieznane lub zapomniane*, Warszawa, 1971; *Z lasu szła wolność*, oprac. J. Wierzbicki, Warszawa, 1971; *Z głębokości... Antologia polskiej modlitwy poetyckiej*, oprac. A. Jastrzębski, A. Podsiad, Warszawa, 1974; *Suplikacje czasu wojny. Antologia polskiej poezji religijnej 1939–1945*, oprac. J. Szczypka, Warszawa, 1983; *Tola Korian: artystka słowa i pieśni*, [red. K. Fejcher, rys. F. Topolski], Londyn, 1984. Por.: B. Klimaszewski, E. R. Nowakowska, W. Wyskiel, *Mały słownik...*, s. 47; *Bibliography of books in Polish or relating to Poland published outside Poland since September 1st, 1939*, compiled by J. Zabielska, „The Polish Library”, Vol. II: *1952–1957 and Supplements to 1939–1951* (No. 1–4175), London, 1959, poz. 390, 2313, 3639, 3884.

⁶³ *Polska Droga 1939–1946*, oprac. S. Kos, Italia [1946], s. 18 i nlb.

W konkursie na szkic literacki zorganizowanym przez londyńskie „Wiadomości” otrzymał nagrodę, za dzieła krytyczne został uhonorowany przez Związek Pisarzy Polskich na Obczyźnie, natomiast Związek Artystów Scen Polskich za Granicą (ZASPzG) odznaczył Bronclą dwukrotnie za krytykę teatralną⁶⁴, a Irena Delmar pisała:

Związek Artystów Scen Polskich za Granicą pragnie podziękować Panu redaktorowi Zdzisławowi Bronclowi [sic!] za jego ogromny wkład do rozwoju kultury teatralnej. Jego zaangażowanie, serce i wiedza pozwalały teatrom otwierać kurtyny, a widzom – dzięki Jego artykułom odnaleźć istotne przesłanie⁶⁵.

Związek przyznał mu też specjalny dyplom za zasługi teatralne:

DYPLOM

przyznany przez

Związek Artystów Scen Polskich za Granicą
Trwanie Narodowej Własności, jaką jest
Polski Teatr

poza granicami rodzinnego kraju, istnieć może tylko
dzięki tym, dla których być Polakiem jest najpiękniejszą
powinnością niezależną od miejsca na ziemi.

Dopiero tak pojęte budowanie tradycji
może zagwarantować naszym przyszłym pokoleniom
dobrobyt i uznanie w świecie.

Panu Redaktorowi

Zdzisławowi Bronclowi,

którego osoba wyraża właśnie tę patriotyczną postawę,

nadajemy godność Członka Honorowego

Związku Artystów Scen Polskich za Granicą

ustanowionego uchwałą Zarządu ZASP w dniu 29 grudnia 1997 roku⁶⁶.

Zdzisław żonaty był z Hanną Kwiecińską, córką Franciszka i Janiny (ur. 9 stycznia 1912 roku w Warszawie, zm. 26 sierpnia 2004 roku w Londynie). Z Wilna została wywieziona do ZSRR. Wraz z Armią gen. Andersa przedostała

⁶⁴ Z.B. [Zdzisław Broncel] *Zdzisław Broncel*, w: *Program Imprez Artystycznych Kongresu Kultury Polskiej na Obczyźnie*, Londyn, sierpień 1995, s. [10].

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ AE Toruń, Archiwum Zdzisława Bronclą, pudło z dyplomem (za szkłem i w ramce).

się na Bliski Wschód, gdzie kontynuowała swoją przedwojenną pracę pedagogiczną. Po wojnie zamieszkała wraz mężem w Londynie⁶⁷.

Po jej śmierci powstała w Londynie fundacja ich imienia – The Hanna and Zdzisław Broncel Charitable Trust⁶⁸.

W Archiwum Emigracji w Toruniu mieści się archiwum Zdzisława Broncła. Zawiera ono 13 pudeł archiwalnych: „Broncel sztuki słuchowiska” (1 szt.), „Broncel recenzje” (1 szt.), „Broncel Rubinstein – wywiad Polonez” (1 szt.), „Broncel recenzje przedstawień” (1 szt.), „Broncel taśmy” (5 szt.), „Broncel” (4 szt.)⁶⁹. W ostatnich czterech pudełach: 1 PUDŁO: Dyplom przyznany przez ZASP, 2 PUDŁO: Teczka „Wiersze”, rękopisy, maszynopisy: [1] Muzyka, praca nad poematem „Arbor mistica” poświęconym Panufnikowi, [2] niewykończone poezje i ich fragmenty, [3] luźne notatki i fragmenty, pojedyncze zwroty, pomysły poematów, [4] szkice wierszy, fragmenty, pomysły wierszy, [5] notatki, fragmenty, zwroty, pomysły, [6] [zeszyt] wiersze pisane ręcznie, częściowo publikowane w tomiku poezji *Wiersze dawne i nowe*, [7] wyjątki z recenzji *Łaski nocy*, [8] Maszynopis tłumaczenia *Lament drzewa*, [9] wycinek prasowy i maszynopis tłumaczenia *Snu o drzewie*, 3 PUDŁO: Pisane w Jerozolimie „W Drodze”. Zawiera wycinki prasowe i podział według typów recenzji, 4 PUDŁO: [1] koperta z wycinkami „Ostatnich Wiadomości”, [2] kopertę z dwuczęściowym (cz. 1, s. 142–149 i cz. 2, s. [82]–87) artykułem *The Polish Cinema* dla „Survey” redagowanego przez Leopolda Łabędzia i „The Art Quarterly” (Harvard), maszynopisem w j. pol. i j. ang., [3] koperta różnych artykułów, w tym rękopisy i maszynopisy: NKWD, *wiewiórki i... nasze dzieci*⁷⁰, *Starość urodzie nie szkodzi*⁷¹,

⁶⁷ Biblioteka Polska POSK w Londynie, Archiwum Osobowe Emigracji Polskiej im. B. Jeżewskiego, Kartoteka: Hanna Broncel, zawiera wspomnienie: Zarząd SMO, *Wspomnienie o śp. profesorce Hannie Broncel*, DPiDŻ, 28 IX 2004, nr 234, s. 9 oraz nekrologi: DPiDŻ, 3 IX 2004, nr 213, s. 23 i TP, 4–5 IX 2004, nr 36, s. 23; M. Górka, *Hanna Broncel...*, s. 22–28.

⁶⁸ Fundacja powstała w 2004 r. i ma już w założeniu ograniczony czas żywotności na 15 lat; I. Pietroń, *Kilka słów o Funduszu „The Hanna and Zdzisław Broncel Charitable Trust”*, w: *The Hanna and Zdzisław Broncel Charitable Trust...*, s. 10–13; J. Pyłat, *Fundacja Hanny i Zdzisława Bronclów – jej powstanie i działalność*, w: tamże, s. 14–19.

⁶⁹ Serdecznie dziękuję za życzliwość pracownikowi Archiwum Emigracji panu Konradowi Turzyńskiemu. O Bronclu por.: P. Lisiewicz, *Daj nam to szczęście, którym żyje robak*, „Nowe Państwo”, 2017, nr 135, s. 22–27.

⁷⁰ DPiDŻ, 3 XII 1993, nr 288, s. 4.

⁷¹ TP, 22 V 1993, nr 21 (121), s. 11 (o komedii Józefa Bielawskiego „Piękna Lucynda”, granej przez Teatr Nowy z Poznania w POSK-u).

*Spotkania, Muzy z buraczkami*⁷², *Lola – wspomnienie osobiste*⁷³, *Młodość i fortepian*⁷⁴, *50 tysięcy życzeń*⁷⁵, materiał do listu p. [Ireny] Delmar (1993), artykuły *Zmiany w teatrze* (6.11.[19]93), *Ciao Federico* (15.1.[19]93), *Dość patriotyzmu* (19.10.[19]92), list Stanisława Frenkiela w sprawie artykułu o Gombrowiczu (*Iwona, ks[ieżniczka] Burgunda*), [4] koperta wycinków prasowych „Palestyna, wybrane artykuły »W Drodze«”, [5] koperta materiałów – wycinków prasowych o Powstaniu Warszawskim (drukowane głównie w jerozolimskiej „Gazecie Polskiej” i „W Drodze”), [6] Maszynopis owinięty pismem „Ost-Probleme” zatytułowany „Publicystyka”, [7] Plik maszynopisów: a) skryptów z nagrań, wywiad w j. ang. z Jean Renoir, b) artykuł dla „Kultury” (11.4.[19]87) *Londyn leży nad Wisłą*⁷⁶, c) „Tydzień Polski”, artykuły podpisane pseudonimem Zygmunt Borowski, związane z cyklem telewizyjnym „Struggles for Poland” – maszynopisy 22.8.[19]87, 2.8.[19]87 [druk 1 sierpnia 1987], 16.8.[19]87 [druk 15 sierpnia 1987 r.], 25.7.[19]87, 8.7.[19]87, 11 lip[ca] [19]87⁷⁷, maszynopisy recenzji w „Tygodniu Polskim” [19]87/[19]88, maszynopis „Struggles”, kopie wycinków prasowych z 18.7.[19]87, 25.7.[19]87, wycinek z „Ostatnich Wiadomości” 1957, nr 2 (420), 13 stycznia, maszynopis „Ze sceny do muzeum” (o Fryderyku Ash-tonie) opublikowany pod pseudonimem Z.A.B. 8.10.[19]88⁷⁸.

Wśród archiwaliów toruńskiego Archiwum znajduje się obfita koresponden-cja Zdzisława Broncla do redakcji „Wiadomości”⁷⁹. Archiwum Instytutu Literac-kiego w Paryżu posiada w swoim zbiorze korespondencję Zdzisława Broncla z Jerzym Giedroyciem⁸⁰.

⁷² Pod pseudonimem Z.A.B., DPiDŻ, 7 III 1994, nr 56, s. 4 (o opłatku ZASPU).

⁷³ TP, 29 I 1994, nr 5 (25), s. 12.

⁷⁴ I dalej podtytuł: *Spotkanie z Moniką Konopko*, DPiDŻ, 2 II 1994, nr 28, s. 6 (o jej kon-certach).

⁷⁵ Drukiem słownie: *Pięćdziesiąt tysięcy życzeń. Rok pracy POSK-u*, DPiDŻ, 18 I 1994, nr 15, s. 4.

⁷⁶ „Kultura”, 1987, nr 6 (477), s. 114–120.

⁷⁷ Por. Przypis odnośnie do cyklu *Struggles for Poland*.

⁷⁸ TP, 8 X 1988, nr 41 (240), s. 8.

⁷⁹ M. A. Supruniuk, *Litania za poetę...*, s. 202; *Inwentarz Archiwum „Wiadomości” (1946–1981)...*, s. 31–32, sygn. AEAW/XXIV Korespondencja redakcyjna „Wiado-mości”, osoby: Broncel Zdzisław. Archiwum „Wiadomości” obejmuje osiem jedno-stek archiwalnych korespondencji redakcyjnej ze Zdzisławem Broncl'em. Łącznie za-wiera 326 kart z lat 1945–1978.

⁸⁰ M. Ptasińska, *W cieniu Października. Listy Jerzy Giedroyc – Zdzisław Broncel, styczeń 1958*, (Archiwum „Kultury”), „Zeszyty Historyczne”, 2005, nr 151, s. 136–180 oraz ska-ny listów na stronie internetowej Instytutu Literackiego: Kulturaparyska.com/pl/listy.

BIBLIOGRAFIA

1. ŹRÓDŁA

- Archiwum Emigracji w Toruniu, Archiwum Zdzisława Broncla: „Broncel sztuki słuchowiska” (1 szt.), „Broncel recenzje” (1 szt.), „Broncel Rubinstein – wywiad Polonez” (1 szt.), „Broncel recenzje przedstawień” (1 szt.), „Broncel taśmy” (5 szt.), „Broncel” (4 szt.).
- Archiwum Instytutu Literackiego w Paryżu, wycinki, sygn. 1954_2_107, J. Żywnina, *Laureaci*, „Ostatnie Wiadomości”, dodatek tygodniowy, Niemcy, 14 XI 1954, nr 45 (302), s. 2 (omówienie decyzji walnego dorocznego zgromadzenia Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie, dotyczącej przyznania nagród za twórczość pisarską za rok 1954), strona internetowa: Kulturaparyska.com/pl/historia/wycinek/43517.
- Archiwum Instytutu Literackiego, wycinki, sygn. 1958_1_161 (Żegota W. T., *Drugi „szlachcic litewski” przenosi się na „zieloną łakę” – Saską Kępę?*, „Polska Wierna”, Francja, 27 IV 1958, nr 16 (648), s. 5), strona internetowa: Kulturaparyska.com/pl/historia/wycinek/41435.
- Archiwum Jerzego Tuszewskiego, [płyta CD] „Wdowa po Chopinie”, słuchowisko dokumentalne, autor i reżyser: Zdzisław Broncel, prod. Sekcja Polska BBC, 1974, narrator: głos autora; t = 49' 15", kopia 11 V 2014 r., w zbiorach autora artykułu.
- Archiwum Jerzego Tuszewskiego, [płyta CD] Wieczór literacki „Zdzisław Broncel – poeta, publicysta i reżyser Radia BBC”, Radiowa Suita Pamięci, autor i reżyser Jerzy Tuszewski, Studio Form Dokumentalnych Programu 2 Polskiego Radia, premiera 16 V 1999 r., t = 60' 18", kopia 11 V 2014 r., w zbiorach autora artykułu
- Biblioteka Polska Polskiego Ośrodka Społeczno-Kulturalnego w Londynie, Archiwum Osobowe Emigracji Polskiej im. B. Jeżewskiego. Kartoteka: Broncel Hanna, wspomnienie: Zarząd SMO, *Wspomnienie o śp. profesorce Hannie Broncel*, DPiDŻ, 28 IX 2004, nr 234, s. 9 oraz nekrologi: DPiDŻ, 3 IX 2004, nr 213, s. 23 i 4–5 IX 2004, TP, nr 36, s. 23.
- Biblioteka Polska Polskiego Ośrodka Społeczno-Kulturalnego w Londynie, Archiwum Osobowe Emigracji Polskiej im. B. Jeżewskiego, kartoteka: Zdzisław Broncel, nekrologi: DPiDŻ 11 XII 1998, nr 296, s. 7; 12 XII 1998, nr 297, TP, s. 15; 14 XII 1998, nr 298, s. 7; 15 XII 1998, nr 299, s. 7; 16 XII 1998, nr 300, s. 8; 21 XII 1998, nr 304, s. 7; 30 XII 1998, nr 311, s. 7; „Goniec Karpacki” 1999, nr 326, s. 98; „Wiadomości POSK” 2000, nr 48, s. 63; rocznice: DPiDŻ 18 XII 1999, TP nr 51 (302), s. 23; 16 XII 2000, TP nr 51 (600), s. 23; 5 XII 2001, nr 291, s. 7; 4 XII 2002, nr 290, s. 7; 29–30 XI 2003, TP nr 48, s. 23.

Herling-Grudziński Gustaw, *Listy do redaktorów „Wiadomości”*, oprac., wstępem i przyp. opatrzył Mirosław A. Supruniuk, konsult. edytorska Beata Dorosz, Toruń, 2015, seria „Dokumentacja Życia Literackiego Kręgu Londyńskich »Wiadomości« (1945–1981)”, red. Waclaw Lewandowski, t. 8, w ramach Archiwum Emigracji LIV Źródła i Materiały do Dziejów Emigracji Polskiej po 1939 roku.

Polska Bibliografia Literacka, strona internetowa: Pbl.ibl.poznan.pl.

Ptasińska Małgorzata, *W cieniu Października. Listy Jerzy Giedroyc – Zdzisław Broncel, styczeń 1958*, (Archiwum „Kultury”), „Zeszyty Historyczne”, 2005, nr 151, s. 136–180.

Strona internetowa: Kulturaparyska.com/pl/listy.

2. BIBLIOGRAFIA ZDZISŁAWA BRONCLA

Broncel Zdzisław, *Co przeczytać i co zobaczyć? Książka i film w roku 1951*, „Poradnik Świetlicowy”, 1952, nr 137/138, s. 25–28.

Broncel Zdzisław, „Czarna brygada”, „W Drodze”, 1944, nr 21 (39), s. 6–7.

Broncel Zdzisław, „Damy i huzary”: *premiera Teatru Dramatycznego A. P. W.*, „W Drodze”, 1943, nr 15, s. 12.

Broncel Zdzisław, *Droga wiodła przez Irak*, „W Drodze”, 1944, nr 10 (28), s. 9.

Broncel Zdzisław, *Dylizans wojenny*, „W Drodze”, 1943, nr 10, s. 11.

Broncel Zdzisław, *Eichlerówna w Londynie*, „Kultura”, 1958, nr 3 (125), s. 132–134.

Broncel Zdzisław, *Ewa i socjalizm*, „Kultura”, 1959, nr 6 (140), s. 150–152.

Broncel Zdzisław, *Filmy wojenne i fantazje polityczne*, „W Drodze”, 1944, nr 6 (24), s. 11.

Broncel Zdzisław, *Gdy ideał sięgnął bruku...*, „W Drodze”, 1945, nr 14 (56), s. [1], 8.

Broncel Zdzisław, *Głos ekranu*, „W Drodze”, 1944, nr 7 (25), s. 9.

Broncel Zdzisław, *Habdank*, „W Drodze”, 1945, nr 11 (53), s. [1].

Broncel Zdzisław, *Humanizm filmu włoskiego i nowe filmy anglosaskie*, „Poradnik Świetlicowy”, 1950, nr 118, s. 15.

Broncel Zdzisław, *Inka*, „Kultura”, 1992, nr 4 (535), s. 117–118.

Broncel Zdzisław, *Jerozolima*, „W Drodze”, 1945, nr 12 (54), s. 5.

Broncel Zdzisław, *Jubileusz Andrzeja Panufnika*, „Kultura”, 1984, nr 12 (447), s. 106–111.

Broncel Zdzisław, *Kompleksy tęsknoty*, „W Drodze”, 1944, nr 3 (21) s. 11.

Broncel Zdzisław, *Kraj jabłecznika i czerwonej róży (Królestwo Mercia)*, „Poradnik Świetlicowy”, 1949, nr 107/108, s. 18–23.

Broncel Zdzisław, *Litania Loretańska do Najświętszej Marii Panny (fragmenty)*, „Poradnik Świetlicowy”, 1944, nr 46, s. 98.

Broncel Zdzisław, *Litania Loretańska do najświętszej Marii Panny*, „W Drodze”, 1943, nr 16, s. 6–7.

- Broncel Zdzisław, *Litania Loretańska do najświętszej Marii Panny* [cz. II], „W Drodze”, 1943, nr 17, s. 6–7.
- Broncel Zdzisław, *Lola – wspomnienie osobiste*, DPDŻ. Tydzień”, 29 I 1994, nr 5 (25), s. 12.
- Broncel Zdzisław, *Londyn leży nad Wisłą*, „Kultura”, 1987, nr 6 (477), s. 114–120.
- Broncel Zdzisław, *Łaska nocy. Poezje*, Jerozolima, Wydawnictwo „W Drodze”, [1943], okładkę projektował Z. Kowalewski.
- Broncel Zdzisław, *Malarstwo ruchome? Na marginesie „Fantazji” Walta Disney’a*, „W Drodze”, 1943, nr 13, s. 8.
- Broncel Zdzisław, *Matka i syn. Wspomnienie o Stefanie Żeromskim w pięćdziesiątą rocznicę wydania „Szyfowych prac”*, „Poradnik Świetlicowy”, 1948, nr 90, s. 9–16.
- Broncel Zdzisław, *Między wrześnie a Monte Cassino*, „W Drodze”, 1944, nr 12 (30), s. 9.
- Broncel Zdzisław, *Młodość i fortepian: spotkanie z Moniką Konopko*, DPiDŻ, 1994, nr 28, 2 lutego, s. 6.
- Broncel Zdzisław, *Moskwa, Pekin i Europa*, „Kultura”, 1957, nr 10 (120), s. 47–58.
- Broncel Zdzisław, *My wszyscy z niego: słuchowisko w 150. rocznicę urodzin Adama Mickiewicza*, „Poradnik Świetlicowy”, 1948, nr 98/99, s. 20–27.
- Broncel Zdzisław, *Na śmierć generała*, „W Drodze”, 1943, nr 8, s. 4–5.
- Broncel Zdzisław, *NKWD, wiewiórki i... nasze dzieci*, DPiDŻ, 3 XII 1993, nr 288, s. 4.
- Broncel Zdzisław, *Od brygady do armii. O polski teatr dla żołnierza*, „W Drodze”, 1944, nr 3 (21), s. 8.
- Broncel Zdzisław, *Od Bylin do Stalingradu*, „W Drodze”, 1943, nr 6, s. 6.
- Broncel Zdzisław, *Ostatni koncert Panufnika*, DPiDŻ, TP, 4 VII 1992, nr 27 (159), s. 8.
- Broncel Zdzisław, *O sztuce jubileuszy*, DPiDŻ, 27 X 1993, nr 256, s. 6.
- Broncel Zdzisław, *Paszkwil Fredry (Z teatru)*, „W Drodze”, 1944, nr 22 (40), s. 10.
- Broncel Zdzisław, *Pięćdziesiąt tysięcy życzeń. Rok pracy POSK-u*, DPiDŻ, 18 I 1994, nr 15, s. 4.
- Broncel Zdzisław, *Poezja karpacka*, „W Drodze”, 1944, nr 18 (36), s. 4.
- Broncel Zdzisław, *Pokusa nadczłowieka*, w: *Conrad żywy*, oprac. W. Tarnawski, B. Świdorski, Londyn, 1957, s. 159–168.
- Broncel Zdzisław, *Polska „rewolucja październikowa”*, „Kultura”, 1956, nr 12 (110), s. 19–28.
- Broncel Zdzisław, *Polski stan służby*, „W Drodze”, 1944, nr 8 (26), s. 10.
- Broncel Zdzisław, *Poza wszelką granicą: premiera teatralna w Tel-Awivie*, „W Drodze”, 1943, nr 14, s. 12.

- Broncel Zdzisław, *Premiera palestyńska: VII Symfonii Dymitra Szostakowicza*, „W Drodze”, 1944, nr 1 (19), s. 15.
- Broncel Zdzisław, *Proces przeciw Polsce*, „W Drodze”, 1945, nr 11 (53), s. [1], 4–5.
- Broncel Zdzisław, *Przegląd filmowy*, „Poradnik Świetlicowy”, 1950, nr 120, s. 14–15.
- Broncel Zdzisław, *Przegląd filmowy*, „Poradnik Świetlicowy”, 1950, nr 121/122, s. 25.
- Broncel Zdzisław, *Przez góry i pustynie*. „Wiadomości”, 1956, nr 29, s. 4.
- Broncel Zdzisław, *Raport Warszawy*, „W Drodze”, 1946, nr 3 (65), s. 4–5, 7.
- Broncel Zdzisław, *Recenzja bez premiery*, DPiDŻ, TP, 23 IV 1994, nr 17 (97), s. 12–13.
- Broncel Zdzisław, *Sens śmierci*, „W Drodze”, 1944, nr 17 (35), s. 4–5.
- Broncel Zdzisław, *Sielskie, ale nie anielskie*, „W Drodze”, 1944, nr 19 (37), s. [1]–2.
- Broncel Zdzisław, *Sonety uralskie*, „W Drodze”, 1943, nr 5, s. 4–5.
- Broncel Zdzisław, *Spóźnieni i nieprzekonani*, „Kultura”, 1958, nr 4 (126), s. 114–116.
- Broncel Zdzisław, *Srebrne i czarne [oraz] Burza*, „W Drodze”, nr 2, 1943, s. [1].
- Broncel Zdzisław, „*Starość urodzie nie szkodzi*”, DPiDŻ, TP, 22 V 1993, nr 21 (121), s. 11.
- Broncel Zdzisław, *Sto książek polskich dla młodzieży, dla żołnierza i dla wszystkich*, „W Drodze”, 1944, nr 14 (32), s. 4–5.
- Broncel Zdzisław, *Świetlica a kino*, „Poradnik Świetlicowy”, 1948, nr 98/99, s. 5–11.
- Broncel Zdzisław, „*Święty upiór*”, w: *Wyspiański żywy*, oprac. H. Naglerowa, B. Świdorski, Londyn, 1957, s. 137–148.
- Broncel Zdzisław, „*To, co najpiękniejsze*” w *Teatrze POSK-u*, DPiDŻ, TP, 23 X 1993, nr 43 (253), s. 13.
- Broncel Zdzisław, *Trzecia bitwa polska*, „W Drodze”, 1943, nr 12, s. 4.
- Broncel Zdzisław, *Ucieczka z więzienia: o „Faustynie” Obertyńskiej*, „W Drodze”, 1943, nr 11, s. 8.
- Broncel Zdzisław, *W ciasnej nawie baraku [wiersz]*, w: *Wigilia Żołnierzy*, Wydawnictwo X. Biskupa polowego, rysunki i linoleoryty Tadeusz Terlecki, oprac. w Instytucie NMP Zwycięskiej Marianum, Jerozolima, Sekcja Wydawnicza APW, 1944, s. 22.
- Broncel Zdzisław, *Wielki niemowa. Charlie Chaplin na tle rozwoju filmu*, „W Drodze”, 1944, nr 4 (22), s. 6–7.
- Broncel Zdzisław, *Wiersz*, „W Drodze”, 1944, nr 1 (19), s. 2.
- Broncel Zdzisław, *Wiersze dawne i nowe*, układ graficzny i rysunki Danuta Laskowska, Londyn, Polska Fundacja Kulturalna, 1998.
- Broncel Zdzisław, *Yankes w krainie czarów*, „W Drodze”, 1945, nr 4 (46), s. [1]–2.
- Broncel Zdzisław, *Yankes w krainie czarów [cz.] II*, „W Drodze”, 1945, nr 5 (47), s. 2, 6.

- Broncel Zdzisław, *Z ducha Piłsudskiego: wiersze Wierzyńskiego na emigracji*, „W Drodze”, 1943, nr 8, s. 6.
- Broncel Zdzisław, *Zaczarowanie: polska prapremiera w teatrze*, DPiDŻ, 4 XI 1993, nr 263, s. 4, 7.
- Broncel Zdzisław, *Żołnierz – pacyfista*, „W Drodze”, 1944, nr 6 (24), s. 9.
- Broncel Zdzisław, *Żywy dziennik*, „Poradnik Świetlicowy”, 1948, nr 92, s. 3–6.
- Z.A.B., *Diabeł w POSK-u*, DPiDŻ, TP, 23 IV 1994, nr 17 (97), s. 10.
- Z.A.B., *Muzy z buraczkami*, DPiDŻ, 7 III 1994, nr 56, s. 4.
- Z.A.B., *Przemysł „dreszczowców”*, DPiDŻ, TP, 1987, nr 15 (86), s. 8.
- Z.A.B., *Urok i Manon*, DPiDŻ, TP, 18 VII 1987, nr 29 (169), s. 8.
- Z.A.B., *Ze sceny do muzeum*, DPiDŻ, TP, 8 X 1988, nr 41 (240), s. 8.
- Zb. [Zdzisław Broncel?], *Ostatnie premiery zespołów wojskowych*, „W Drodze”, 1944, nr 1(19), s. 7.
- Z.B. [Zdzisław Broncel] *Zdzisław Broncel*, w: *Program Imprez Artystycznych Kongresu Kultury Polskiej na Obczyźnie*, Londyn, sierpień 1995, s. [10].
- zb. [Zdzisław Broncel?], *Berlin i San Francisco: przegląd polityczny*, „W Drodze”, 1945, nr 7 (49), s. 7.
- zb. [Zdzisław Broncel?], *Manifestacja poezji żołnierskiej*, „W Drodze”, 1943, nr 14, s. 12.
- zb. [Zdzisław Broncel?], *Pax Sovietica*, „W Drodze”, 1945, nr 12 (54), s. [1], 6.
- zb. [Zdzisław Broncel?], *„Płynie piosenka” w Jerozolimie: występ Teatru Polowego*, „W Drodze”, 1943, nr 10, s. 10.
- zb. [Zdzisław Broncel?], *Przegląd polityczny*, „W Drodze”, 1945, nr 8 (50), s. 7.
- zb. [Zdzisław Broncel?], *Walka o pokój: przegląd polityczny*, „W Drodze”, 1945, nr 9 (51), s. 7.
- zb. [Zdzisław Broncel?], *W przededniu San Francisco: przegląd polityczny*, „W Drodze”, 1945, nr 6 (48), s. 8.
- zb. [Zdzisław Broncel?], *Zwycięstwo Labour Party*, „W Drodze”, 1945, nr 13 (55), s. [1], 8.
- Zygmunt Borowski [Zdzisław Broncel], *Dramat polski w telewizji brytyjskiej [(1)]*, DPiDŻ, TP, 27 VI 1987, nr 26 (151), s. 7, 11.
- Zygmunt Borowski [Zdzisław Broncel], *Dramat polski w telewizji brytyjskiej (2) „Zwodnicza jutrzeńka...”*, DPiDŻ, TP, 4 VII 1987, nr 27 (157), s. 6, 12.
- Zygmunt Borowski [Zdzisław Broncel], *Dramat polski w telewizji brytyjskiej (3) „Odrębny świat”*, DPiDŻ, TP, 11 VII 1987, nr 28 (163), s. 7, 11.
- Zygmunt Borowski [Zdzisław Broncel], *Dramat polski w T.V. brytyjskiej (4) „Dwie okupacje”*, DPiDŻ, TP, 18 VII 1987, nr 29 (169), s. 7, 11.
- Zygmunt Borowski [Zdzisław Broncel], *Dramat polski w telewizji brytyjskiej (5) „Sąsiedzi i sojusznicy”*, DPiDŻ, TP, 25 VII 1987, nr 30 (175), s. 7, 10.

- Zygmunt Borowski [Zdzisław Broncel], *Dramat polski w telewizji brytyjskiej* (6) „*Utopia i terror*”, DPiDŻ, TP, 1 VIII 1987, nr 31 (181), s. 7, 10.
- Zygmunt Borowski [Zdzisław Broncel], *Dramat polski w telewizji brytyjskiej* (7) *Entuzjazm i autokracja*, DPiDŻ, TP, 15 VIII 1987, nr 33 (193), s. 7, 10.
- Zygmunt Borowski [Zdzisław Broncel], *Dramat polski w telewizji brytyjskiej* (8) „*Życie doczesne*”, DPiDŻ, TP, 22 VIII 1987, nr 34 (199), s. 7, 10.
- Zygmunt Borowski [Zdzisław Broncel], *Dramat polski w telewizji brytyjskiej* (9) *Prawdziwa rewolucja*, DPiDŻ, TP, 29 VIII 1987, nr 35 (205), s. 7, 10.

3. OPRACOWANIA

- Antologia poezji polskiej (1939–1945)*, oprac. S. Lam, Paryż, 1945.
- Antologia polskiej poezji podziemnej 1939–1945*, oprac. J. Szczawiej, Warszawa, 1957.
- Ascherson, Neal, *Adiaturet altera pars (Listy do redakcji)*, DPiDŻ, 21 VII 1987, nr 171, s. 7.
- Bibliography of books in Polish or relating to Poland published outside Poland since September 1st, 1939*, compiled by Janina Zabielska, „The Polish Library”, Vol. II: *1952–1957 and Supplements to 1939–1951 (No. 1–4175)*, London, 1959, poz. 390, 2313, 3639, 3884.
- Bielatowicz Jan, *U drzwi finczlejowskich*, w: *O Tadeuszu Sułkowskim*, Londyn, 1967, s. 103–115.
- Bobka Lesław, *Bobkowy alfabet emigracyjny* [nr] 18, DPiDŻ, 6 V 2005, nr 89, s. 13.
- Bujnowski Józef, *Esej, szkic literacki i krytyka artystyczna w literaturze polskiej na obczyźnie 1940–1960*, Londyn, nadbitka z pracy zbiorowej pt. *Literatura polska na Obczyźnie 1940–1960*, wydanej staraniem Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie pod redakcją Tymona Terleckiego przez B. Świdarskiego, 1964, s. 209–443.
- Ciołkoszowa Lidia, *The Struggles for Poland (Listy do redakcji)*, DPiDŻ, 15 VII 1987, nr 166, s. 7.
- Cywińska Krystyna, *Echo*, DPiDŻ, TP, 9 X 1999, nr 41 (242), s. 24.
- Czyżowski A., *Wiersze Zdzisława Broncla*, DPiDŻ, 18 V 1999, nr 118, s. 4.
- Delmar Irena, *Zdzisław Broncel. Człowiek dwóch epok*, DPiDŻ, TP, 2 X 1999, nr 40 (236), s. 19.
- Delmar Irena, *Spektakl Ballady Dokumentalnej: Zdzisław Broncel. Człowiek dwóch epok*. DPiDŻ, 30 IX 1999, nr 234, s. 5.
- Górka Magdalena, *Hanna Broncel – założycielka Fundacji Hanna and Zdzisław Broncel Charitable Trust*, w: *The Hanna and Zdzisław Broncel Charitable Trust – fundatorzy, powiernicy, beneficjenci*, red. Halina Taborska, Ewa Lewandowska-Tarasiuk, Londyn, 2016, s. 22–31.

- Horko Sheila, „*Struggles for Poland – a Postscript*” (*Listy do redakcji*), DPiDŻ, 20 VIII 1987, nr 197, s. 3.
- Igraszki intelektualne* [program], [Londyn, 1977], Czwartek w POSK-u.
- Imię nam Polska*, oprac. J. Szczawiej, Warszawa, „Wspólna Sprawa”, 1958.
- Inwentarz Archiwum „Wiadomości” (1946–1981) oraz archiwów „Wiadomości Polskich, Politycznych i Literackich” (1940–1944), Nagrody „Wiadomości” (1958–1990) i Mieczysława Grydzewskiego (1939–1971)*, oprac. Mirosław A. Supruniuk, Aneta Jadowska, Marta Karpińska, wstęp Mirosław A. Supruniuk, Toruń, 2006.
- Izrael w poezji polskiej. Antologia*, oprac. J. Winczakiewicz, Paryż, Instytut Literacki, 1958.
- Jerzy Grzegorz Tuszewski, „Pamiętnik Literacki”, Londyn, 2016, t. LII, s. 226.
- Klas Wojciech, Tuszewski Jerzy, *Mała biografia Zdzisława Broncla i jego portret radiowy w nagraniach Jerzego Tuszewskiego*, w: *The Hanna and Zdzislaw Broncel Charitable Trust – fundatorzy, powiernicy, beneficjenci*, red. Halina Taborska, Ewa Lewandowska-Tarasiuk, Londyn, 2016, s. 32–52.
- Klimaszewski B., Nowakowska E. R., Wyskiel W., *Mały słownik pisarzy polskich na obczyźnie 1939–1980*, Warszawa, 1992.
- Kopytyński Witold, *Right to Reply – ciąg dalszy* (*Listy do redakcji*), DPiDŻ, 8 IX 1987, nr 213, a, s. 3.
- Lewandowska-Tarasiuk Ewa, „*Zostanie po mnie szelest kart...*” – o poezji Zdzisława Broncla, w: *The Hanna and Zdzislaw Broncel Charitable Trust – fundatorzy, powiernicy, beneficjenci*, red. Halina Taborska, Ewa Lewandowska-Tarasiuk, Londyn, 2016, s. 84–90.
- Matka Boska w poezji polskiej*, oprac. M. Jasińska i in., Lublin, TN KUL, 1959.
- Na stu barykadach. Wiersze i pieśni walki nieznane lub zapomniane*, Warszawa, „Horyzonty”, 1971.
- Pietron Irma, *Kilka słów o Funduszu „The Hanna and Zdzislaw Broncel Charitable Trust”*, w: *The Hanna and Zdzislaw Broncel Charitable Trust – fundatorzy, powiernicy, beneficjenci*, red. Halina Taborska, Ewa Lewandowska-Tarasiuk, Londyn, 2016, s. 10–13.
- Płazak Wojciech, *Zdzisław Broncel w BBC: własne drogi radiowca*, w: *The Hanna and Zdzislaw Broncel Charitable Trust – fundatorzy, powiernicy, beneficjenci*, red. Halina Taborska, Ewa Lewandowska-Tarasiuk, Londyn, 2016, s. 53–62.
- Polska Droga 1939–1946*, oprac. Stefan Kos, Italia, [1946].
- Pospieszalski A., *Na śmierć Poety*, DPiDŻ, TP, 2 I 1999, nr 1 (02), s. 10.
- Pszenicki Krzysztof, *Tu mówi Londyn. Historia Sekcji Polskiej BBC*, Warszawa, 2009.
- Pyłat Joanna, *Fundacja Hanny i Zdzisława Bronclów – jej powstanie i działalność*, w: *The Hanna and Zdzislaw Broncel Charitable Trust – fundatorzy, powiernicy, beneficjenci*, red. Halina Taborska, Ewa Lewandowska-Tarasiuk, Londyn, 2016, s. 14–19.

- Pytasz Marek, „Wiadomości”, „Kontynenty”, „Oficyna Poetów”. *Kilka notatek z dziejów życia literackiego na obczyźnie*, w: „Wiadomości” i okolice. *Szkice i wspomnienia*, red. Mirosław A. Supruniuk, Toruń, 1996, t. 2.
- Rocznik bibliograficzny druków w języku polskim oraz w językach obcych o Polsce wydanych poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej*, t. III: 1.I.1943–31.XII.1943, oprac. Tadeusz Sawicki, Edynburg – Londyn, Oliver and Boyd Ltd., 1944, s. 180, poz. 1601.
- Skrzypek Józef, *Bibliografia pamiętników polskich do 1964 r.*, Wrocław i in., 1976.
- „Struggles for Poland”. *Nasza odpowiedź w programie „Right to Reply”*, DPiDŻ, 10 VIII 1987, nr 188, s. [1], 8.
- Suplikacje czasu wojny. Antologia polskiej poezji religijnej 1939–1945*, oprac. J. Szczypka, Warszawa, PAX, 1983.
- Supruniuk Mirosław A., *Litania za poetę: Zdzisław Broncel (1909–1998)*, „Archiwum Emigracji. Studia – szkice – dokumenty”, 1999, z. 2.
- Supruniuk Mirosław A., *Nauka polska na Bliskim i Środkowym Wschodzie w latach 1942–1949. Część 1: Persja*, „Opuscula Musealia”, 2014, t. 22, s. 45–71.
- Śmieja Florian, „Wiadomości” 1956, w: „Wiadomości” i okolice. *Szkice i wspomnienia*, red. Mirosław A. Supruniuk, Toruń, 1995, s. 215–224.
- Śmieja Florian, *Wiadomości: 1956*, „Głos Polski”, Toronto, 6 IV 1989, nr 14, s. 12–13.
- „The Struggles for Poland”, DPiDŻ, 7 VIII 1987, nr 186, s. [1].
- Tu mówi Londyn*, w: *Angielski przez radio (English by radio). Kurs wstępny, część pierwsza*. [Londyn] [1941?], s. [II].
- Tuszewski Jerzy, *Ballada dokumentalna o Zdzisławie Bronclu*, wywiad z autorem spektaklu dokumentalnego poświęconego pisarzowi, rozmawia Regina Wasiak-Taylor, DPiDŻ, 25 października 1999, nr 255, s. 4.
- Wasiak-Taylor Regina, *Krytyka literacka i artystyczna Zdzisława Broncla w świetle materiałów prasowych*, w: *The Hanna and Zdzislaw Broncel Charitable Trust – fundatorzy, powiernicy, beneficjenci*, red. Halina Taborska, Ewa Lewandowska-Tarasiuk, Londyn, 2016, s. 63–82.
- Wieczór autorski Zdz[isława] Broncla*, „Dziennik Żołnierza APW. Polska prasa obozowa”, 1944, nr 115, „Dodatek Literacko-Naukowy do nr 115 z dnia 28 stycznia 1944”, s. [3].
- Wiersze polskie wybrane. Antologia poezji od „Bogurodzicy” do chwili obecnej*, oprac. Mieczysław Grydzewski, Londyn, Ministerstwo WRiOP, 1946, wyd. 2, 1948.
- Z głębokości... Antologia polskiej modlitwy poetyckiej*, oprac. A. Jastrzębski, A. Podsiad, Warszawa, PAX, 1974.
- Z lasu szła wolność*, oprac. J. Wierzbicki, Warszawa, Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, 1971.

Zaleski Jerzy Jan, *The Struggles for Poland (Listy do redakcji)*, DPiDŻ, 15 VII 1987, nr 166, s. 7.

Zdzisław Alfred Broncel [...], „Pamiętnik Literacki”, 1999, t. XXIV, s. 112.

Zdzisław Alfred Broncel, w: *Dopóki jest „Dziennik” – jestem...*, red. Katarzyna Bzowska, Londyn, 2000.

Żywina Józef, *Laureaci*, „Ostatnie Wiadomości”, dodatek tygodniowy, Niemcy, 14 XI 1954, nr 45 (302), s. 2.

WOJCIECH KLAS

ZDZISŁAW BRONCEL (1909–1998)
– LITERARY AND RADIO JOURNALIST, LITTÉRATEUR

SUMMARY

The author of this article presents a short biography of Zdzisław Broncel (1909–1998), who was a journalist, an editor, a writer and a literary critic. The author presents also the wife of Zdzisław – Hanna Broncel (1912–2004) and founded The Hanna and Zdzisław Broncel Trust when they passed away. Finally the last part of this article presents manuscripts sources for the Zdzisław Broncel biography.

Keywords: Zdzisław Broncel, Hanna Broncel, Jerzy Tuszewski, RFE, BBC, „Kultura” („The Culture”), „W Drodze” („En route”), journalism, radio